

TÚL TÉNYEKEN ÉS IGAZSÁGOKON?

A „POST-TRUTH” JELENSÉG OKAI ÉS KÖVETKEZMÉNYEI

BOCSKOR ÁKOS^{a,b}

^aBudapesti Corvinus Egyetem

^bTársadalomtudományi Kutatóközpont

Beérkezett: 2022. január 31., elfogadva: 2022. április 5.

LEE C. MCINTYRE: *Post-truth*. Cambridge (MA), 2018. MIT Press. xvi + 216 p.
ISBN: 9780262535045

Lee McIntyre *Post-Truth* című könyvében arra vállalkozik, hogy a „tények utáni” világ kialakulásának okait és működési mechanizmusait ismertesse, alaposan körbejárva a problémakört filozófiai, pszichológiai, tudománytörténeti, médiatörténeti és társadalomtudományi perspektívából, egyben megfelelve a kiadvány bevezető jellegéből fakadó terjedelmi korlátoknak és az olvasmányosság kritériumának is. A tudományfilozófus szerző már az előszóban jelzi a téma feldolgozásának nehézségeit: egyrészt a *post-truth*¹ egy rendkívül új és ellentmondásos fogalom, másrészt a jelenséggel kapcsolatban nem lehet semlegesnek maradni, hiszen már a pusztán elismerése (politikai) állásfoglalásnak minősülhet. A kötet hét fejezete során a szerző először magát a fogalmat járja körül, majd a pszichológiai szakirodalmat áttekintve

bemutatja a téma szempontjából releváns kognitív torzításokat, illetve azokat a törvényszerűségeket (tudománytagadás erősödése, hagyományos média hanyatlása, közösségi média felemelkedése, posztmodernizmus), melyek meglátása szerint a „tények utáni” világ létrejöttéhez hozzájárultak. A könyv a tanulságok levonásával és a jelenséggel szembeni küzdelem lehetséges technikáival zárul.

Az első fejezet tulajdonképpen egy „kedvcsináló”, mely konkrét, friss példák, illetve kissé absztraktabb, de szintén olvasmányosan megírt kérdésekkel (pl. mit jelent az „igazság” fogalma) vezet be a *post-truth* problémakörbe. Már itt megjelenik a könyv központi szereplője, aki (talán nem meglepő módon) nem más, mint *Donald Trump*. Látható, hogy a tudományfilozófia és a tudománytagadás témakörével már 2016 előtt is foglalkozó McIntyre-nek a 2016-os amerikai elnökválasztási kampány kifejezetten traumatikus élményt jelentett, a kampány, illetve az elnökség első pár hónapjának eseményeire rendszeresen visszatér a fejezetek

¹ Mivel a fogalom szó szerinti fordítása („igazság utáni” vagy „tények utáni”) magyarul talán kissé szokatlanul hangzanak, illetve nem feltétlenül ragadják meg teljességében az eredeti jelenséget, a recenzió további részében az angol *post-truth* kifejezést használom.

során (mivel a könyv kézírata az előszóban leírtak alapján 2017 első felében lezárult, a kampány még meglehetősen friss emlék lehetett számára). Ugyanakkor ez rá is mutat az első nagyobb hiányosságra: bár a könyv egy globálisnak tartott (de legalábbis több országban megfigyelhető) jelenséget kíván bemutatni, teljes egészében Amerika-központú – lényegében minden ismertetett adat és példa (néhány brexittel kapcsolatos, illetve egy-egy dél-afrikai és pakisztáni példát leszámítva) az Egyesült Államokra vonatkozik.

Szintén hiányérzetet okozhat, hogy nem kerül meggyőző módon tisztázásra a *post-truth* fogalma, bár az olvasó kap egy szó szerinti idézetet az *Oxford* szótárból, mely szerint a *post-truth* olyan körülményekre utal, ahol az objektív tények kevésbé befolyásolják a közvélemény alakítását, mint az érzelmekre vagy személyes meggyőződésekre való hivatkozás. A fejezet további részéből ugyanakkor kiderül, hogy nem csupán arról van szó, hogy az érzelmek befolyásosabbak a tényeknél a közvélemény alakításában (ez igazán nem lenne újszerű felfedezés), hanem arról a meggyőződésről, hogy a személyes vélemények és érzések *pontosabb* képét is adják a valóságnak, mint a tények. A szerző által hozott több példa közül talán a legérdekesebb (és magyar szemmel a legismerősebb) az az eset, amikor a republikánus interjúalany mellett érvel, hogy az emberek szubjektív érzékelése a bűnözéssel kapcsolatosan relevánsabb, mint az „elméleti” statisztikák, de legalábbis mindkettő „egyformán igaz”. Meggyőző példaként említi a fejezet a véleményeket a tények fölé emelő érvelés tragikus következményeként Thabo Mbeki, korábbi dél-afrikai elnök esetét, aki szerint az AIDS kezelésére használt antiretrovirális gyógyszerek egy „nyugati összeesküvés” részei, és a betegség kezelhető fokhagymával és citromlével, mely nézet elterjedése akár 300 000

ember halálához is hozzájárulhatott (10–11. o.). Ugyanakkor a szerző hangsúlyozza, hogy a *post-truth* jelenség kulcsvonása nem a tények teljes körű tagadása, hanem *kizárólag az adott ideológiát, meggyőződést alátámasztó tények elfogadása*, ezáltal annak a sugalmazása, hogy nem léteznek személyes meggyőződéstől, érzéstől független tények. És mi a célja mindennek? A szerző meglátása szerint a *post-truth* jelenség lényege nem önmagában a tények vagy az igazság kétségbe vonása, hanem ezek kétségbe vonása a *politikai dominancia megszerzése érdekében*. Fontos kiemelni, hogy McIntyre szerint a 2016-os amerikai elnökválasztáshoz, illetve a brexit-népszavazáshoz kapcsolódó kampányok nem a *post-truth* jelenség okai, hanem már a *következményei*. A könyv következő öt fejezete pedig a feltételezett valódi okokat veszi sorra.

A második fejezet a tudománytagadás kérdéskörével foglalkozik, melyet a szerző a *post-truth* jelenség közvetlen előzményének tart. Ez a rész másodlagos forrásokból vett konkrét példákon keresztül ismerteti, hogyan lettek az elmúlt évtizedekben nem tudósok által egyre inkább kétségbe vonva olyan tudományos eredmények, amelyek sértették az érintettek ideológiai meggyőződését vagy anyagi érdekeit. A történetet a szerző az 1950-es évekig vezeti vissza, amikor a dohánycégek számára egyértelművé vált, hogy a növekvő tudományos bizonyítékok a dohányzás és a tüdőrák kapcsolatáról alapvető anyagi érdekeiket veszélyeztetik. Az általuk kidolgozott ellenstratégia azért is figyelemre méltó, mert az mintául szolgált a későbbi tudományellenes támadások számára is. Kétségtelen, hogy a „dohánystratégia” (*tobacco strategy*) elemei 70 év távlatából is kísértetiesen ismerősnek tűnnek: 1. saját kutatóintézet alapítása és/vagy saját „szakértők” finanszírozása; 2. ezek eredményei alapján annak a sugalmazása a média szá-

mára, hogy nincs tudományos konszenzus az adott kérdésben, a vita valójában nyitott (egyben elfogultsággal és az objektivitás hiányával vádolva a médiát); 3. a médián, fizetett hirdetésekben és a politikai lobbiban keresztül a saját nézetek minél szélesebb körű terjesztése; 4. a közvélemény témával kapcsolatos elbizonytalanodásának a kihasználása az anyagi érdekeket sértő tudományos eredmények kétségbe vonására.

A „dohánystratégia” legjellemzőbb kortárs megfelelője valószínűleg a globális felmelegedés kérdésköre. A szerző két kutatást idéz ennek illusztrálására: egy 2013-as áttekintést, mely szerint a 4000 éghajlatváltozással kapcsolatos tudományos szakcikk 97 százaléka egyetértett abban, hogy a globális felmelegedést emberi tevékenység okozza, és egy 2016-os közvélemény-kutatást, mely szerint a felnőtt amerikai lakosságnak csupán 27 százaléka véli úgy, hogy majdnem teljes tudományos egyetértés van a globális felmelegedés okával kapcsolatban. Fontos látni, hogy az utóbbi kutatás nem azt vizsgálta, mit gondolnak az emberek a globális felmelegedésről, hanem hogy ismereteik szerint a tudósok mit gondolnak róla, ami egy viszonylag könnyen és egyértelműen meghatározható tény. Miért van az, hogy mégis csupán a megkérdezettek negyede tudta a helyes választ? McIntyre szerint a fentebb ismertetett „dohánystratégia” sikeres adaptálása miatt.

Hasonlóan érdekes és informatív a következő fejezet, mely a kognitív és szociálpszichológiai gyökereit vizsgálja a post-truth jelenségnek, szisztematikusan végigvezetve az olvasót a releváns kutatásokon. Olyan, a közbeszédben is gyakran és sokak által használt, de ténylegesen valószínűleg kevesebbek által ismert jelenségeket vesz itt sorra, mint például a kognitív disszonancia, a társas konformitás (*social conformity*), a megerősítési torzítás

(*confirmation bias*), a „visszafelé elsülés” effektusa (*backfire effect*) vagy a Dunning–Kruger-hatás. Külön pozitívuma a második és harmadik fejezetnek, hogy az itt bevezetett fogalmak a későbbi részekben időről időre újra felbukkannak, megmutatva például, hogy a közösségi média felemelkedése hogyan járult hozzá bizonyos kognitív torzítások felerősödéséhez, vagy a „dohánystratégia” hogyan alakította át már a közösségi média előtt azt, ahogyan a hagyományos hírműsorok „ellentmondásos” témákat bemutatnak.

A következő két fejezet a hagyományos média „hanyatlását”, illetve a közösségi média és az álhírek (*fake news*) „felemelkedését” vizsgálja. A szerző szerint a hagyományos média hanyatlása már az internet és a közösségi média megjelenése előtt megindult, nagyjából akkor, amikor a hírműsorok nyereséges üzletté váltak, szemben a hírek ezt megelőző „aranykorával” (1950-es és 60-as évek), amikor a szórakoztató műsorokból profitot termelő kereskedelmi csatornák még csak „le akarták tudni” a kötelező napi félórás híradós blokkot. Ebben az időben, sőt még a 70-es években is a megkérdezettek több mint 70 százaléka megbízott a tömegmédiában – szemben a 2016-os 32 százalékkal (86. o.).² A hírek profitábilissá válásának következménye lett egyrészt az eladható „sztorik”, a „dramatizált” történetek iránti igény növekedése, másrészt a teljes időben híreket sugárzó hírcsatornák megjelenése, mint a CNN, az MSNBC vagy a Fox New. Ezek a hírcsatornák (változó mértékben) kiszolgálják a nézők megerősítési torzítás

² Hasonló folyamatok zajlottak le máshol is: az Ipsos friss nemzetközi felmérése szerint például idehaza a megkérdezetteknek csupán 9%-a tartja megbízhatónak a médiát, de ez a szám Svédországban is csak 19%. https://www.ipsos.com/sites/default/files/ct/news/documents/2022-01/global-trustworthiness-monitor-2021-report_0.pdf [Letöltve: 2022. 01. 29.]

íránti igényét azáltal, hogy olyan híreket kínálnak nekik, amelyek összhangban állnak az előzetes hitrendszerükkel.³ A közösségi média megjelenése előtti időkre nyúlunk vissza a korábban ismertetett „dohánystratégia” általános elterjedése is, ahol a hagyományos médiumokat lényegében belekényszerítik (McIntyre szóhasználatában bele „bullying-olják”) „mindkét oldal” véleményének a bemutatásába az „ellentmondásos témák” esetében. A szerző amellett érvel, hogy ez *tényalapú* témák esetében „katasztrofális” következményekkel jár, mivel „hamis ekvivalenciát” teremt két olyan oldal között, ahol csak az egyik van tényekkel alátámasztva, mindez pedig az eredeti céllal ellentétben valójaiban távolabb visz az objektivitástól.

Valószínűleg nem lesznek meglepőek az olvasó számára a könyv azon megállapításai, hogy a közösségi média elterjedése tovább erősítette ezeket a trendeket, elsősorban a hírek és a vélemények közötti határ elmosásával, illetve a megerősítési torzítás iránti igény szinte korlátlan kiszolgálásával. A helyzetet tovább súlyosbítják az álhírek (*fake news*), melyek a szerző meghatározásában *szándékosan és tudatosan* terjesztett hamis információk *anyagi vagy politikai célok* elérése érdekében. Az álhírek olyan környezetben tudnak igazán jól virágozni, ahol a közbizalom a médiával szemben már eleve alacsony szinten van (például a „dohánystratégia” következtében), és ahol emiatt az emberek (még) hajlamosabbak a megerősítési torzításra. Ahogy a szerző fogalmaz, könnyű hinni valamiben, amiben hinni akarunk,

különösen, ha olyan valakitől halljuk, akit a szövetségünknek tekintünk, és nem szembesülünk megbízható ellenbizonyítékkal.

Az utolsó előtti fejezet azt a rendkívül érdekes kérdést feszegeti, hogy vajon a posztmodernizmus vezetett-e a post-truth jelenségéhez. A szerző válasza az, hogy igen, a társadalmi konstruktivizmus „erős” programja túl messzire ment azzal, hogy tagadta bármiféle objektív igazság létezését, és mindent csak perspektíva kérdésének tekintett, különösen, hogy ezeket a gondolatokat kiterjesztette a természettudományokra is. Habár a posztmodernizmus kapcsán McIntyre megemlíti Lyotard, Heidegger, Lacan, Derrida és Foucault nevét is, mindössze utóbbi ketőnek ismerteti nézeteit néhány rövidebb gondolat erejéig (Foucault esetében ráadásul ezt is egy másodlagos forrás alapján). A posztmodernizmus részletes bemutatása helyett a társadalmi konstruktivizmus „erős” programját támadó természettudósokat és a fogalmaik szélsőjobboldali adaptálásától „megrettent” posztmodernisták bocsánatkéréseit mutatja be részletesen. Emellett jut hely a „szélsőjobboldali posztmodernizmus” ismertetésére is, de ebből a szekcióból sajnos leginkább csak az derül ki, hogy vannak olyan összeesküvéselmélet-gyártó, illetve tudománytagadó közszereplők, akik bevallottan *ismerik* a posztmodern szerzőket. Kicsit meglepő, hogy a *tudományfilozófus* McIntyre a fejezet központi tételét velük demonstrálja, nem pedig a posztmodernizmus fontosabb szerzőinek szisztematikus vizsgálatával. Szintén meglepő, hogy habár a társadalmi konstruktivizmust a posztmodernizmus „rokonának” nevezi (128. o.), a fejezet további részében a két fogalmat mintha szinonimaként használná, mindkettőt a társadalmi konstruktivizmus „erős” programjával azonosítva. Így habár a fejezet egy nagyon izgalmas kérdést vizsgál, nem

³ Ezt jól demonstrálja a Pew Research Center 2020-as elemzése, mely szerint az elsősorban a Fox News híreiből tájékozódók 93%-a republikánus, az MSNBC esetében 95 százalékuk demokrata, míg a CNN esetében 79% demokrata. https://www.pewresearch.org/fact-tank/2020/04/01/americans-main-sources-for-political-news-vary-by-party-and-age/ft_2020-04-01_newssources_02/ [Letöltve: 22. 01. 29.]

sikerült olyan szisztematikusan bemutatnia, illetve lehetséges kapcsolódásait a post-truth jelenséghez (amennyiben ténylegesen léteznek) feltárnia, mint az előző fejezetek témakörei esetében.

Az okok áttekintése után felmerül a kérdés, hogyan lehet küzdeni a post-truth jelenség ellen? Az ötödik fejezet az álhírek kapcsán néhány viszonylag egyértelmű tanács mellett (tényfeltáró szervezetek anyagi támogatása, illetve a kritikai gondolkodás erősítése az oktatásban) egy érdekes javaslatot is megfogalmaz: árasszuk el a közösségi médiát valódi, minőségi hírekkel! Az érvelés szerint, mivel az álhírek technikai korlátozása nem sok sikerrel kecsegtet, illetve mivel az emberek úgyis egyre inkább a közösségi médiából tájékozódnak, így ott van leginkább esély arra, hogy minél több emberhez valódi, megbízható hírek jussanak el. A könyv záró fejezete is megfogalmaz néhány praktikus tanácsot: 1. mindig szembe kell szállni a hazugsá-

gokkal (nem szabad azt feltételezni, hogy valami „túl nyilvánvalóan” nem igaz); 2. a tények kitarató ismétlése idővel igenis hatásvos; 3. amikor az emberek bizonytalanok és fenyegetve érzik magukat, akkor kevésbé valószínű, hogy meghallgatják a mondanivalónkat; 4. nemcsak mások nézeteit, hanem a sajátjainkat is folyamatos vizsgálat alá kell vetnünk.

Összességében elmondható, hogy McIntyre könyve egy izgalmas, de ellentmondásos témát vizsgál, alaposan, ugyanakkor olvasmányos stílusban járva körbe a post-truth jelenség általa azonosított előzményeit és ezek kapcsolódási pontjait. Érdekes lenne a könyvnek egy második, az elmúlt négy év tapasztalatait is integráló kiadását olvasni, hiszen például Trump elnökségének további évei, a 2020-as elnökválasztási kampány, illetve a világjárvány kapcsán megjelenő számtalan álhír további szempontokkal gazdagíthatná az elemzést.